

AKTUÁLNOSŤ RUSKÉHO FILOZOFICKÉHO PERSONALIZMU V PROSTREDÍ SÚČASNÉHO MORÁLNEHO NIHILIZMU

HELENA HREHOVÁ, Katedra filozofie, FH, Tmavská univerzita

Ruský personalizmus je filozofický smer, ktorý vychádza zo základnej definície o hodnote ľudskej osoby v jej trichotomickej integrite: duch, duša, telo. Ruská personalistická filozofia je interaktívne spätá s teológiou a s intelektuálnym nazeraním, ktoré vyviera z hĺbky reflektujúceho človeka, a bezpochyby bola kreatívnym osviežením v kontexte 20. storočia.

Predstavitelia ruského personalizmu sú všeobecne nazývaní aj *náboženskými mysliteľmi*. Usilovali sa o akcentáciu tajomstva človeka a o komunikáciu pravdy v súčinnosti s kultúrno-vedeckým a morálno-etickým obsahom, zosyntetizovaným v slove *humanitas*.

V reflexívnych konceptoch ruských personalistov sa vyzdvihuje vznešenosť každej osoby, právo na osobnú intimitu a individuálnu slobodu v súlade s pravdou, ktorá má byť zvnútornená. Čím je pravda viac zvnútornená, tým je jednoduchšia, čistejšia, pokornejšia. V pravde je obsiahnuté všetko minulé, súčasné aj budúce. Minulé sa nahliada cez prítomnosť, ktorá je kontempláciou pravdy a krásy, aby mohlo vyniknúť aktuálne dobro a aby človek - cez dobro - vytyčil vlastnú budúcnosť. Filozof Hryhorij Savič Skovoroda (1722-1794) v súvislosti s etickou požiadavkou dobra podčiarkol: "*Dobro je príčinou radosti a vnútorného pokoja. Zlo, naopak, nesie v sebe oheň nepokoja.*" ([1], 527-529)

Filozofia ruského personalizmu má svoje zvláštne špecifiká, ktoré odrážajú diametrálnu inakosť a neopakovateľnú osobitosť zoskupenia určitých historicko-kultúrnych daností. Jeho protagonisti sa vyvíjali v podstatne odlišných podmienkach ako filozofi na Západe. Tieto rozdielnosti súvisia s povahovými a charakterovými vlastnosťami odlišných mentalít a spôsobov nazerania na život. Francúzsky filozof Charles Renouvier (1815-1903) sa napr. inšpiroval vo svojej filozofii najmä I. Kantom a podobne ako on podceňoval vedeckosť metafyziky a vyzdvihoval morálku. Vo svojom diele *Veda morálky* (1869) považoval osobu za "*kategóriu kategórií*" a personalizmus sa v jeho úvahách prezentuje ako sociálne učenie, založené na princípe rešpektu voči ľudskej osobe.

Jeho mladší pokračovateľ Emmanuel Mounier (1905-1950), považovaný za skutočného zakladateľa francúzskeho personalizmu, vďaka publikácii diela *Čo je personalizmus* (1947) urobil v porovnaní s Renouvierom istý pokrok. Personalizmus chápal ako syntézu kresťanských a socialistických ideí. Základom tejto jednoty malo byť udržanie primátu človeka nad materiálnymi vecami a zdôraznenie individuálnej jedinečnosti nad kolektívnymi aspiráciami. Vo svojom úsilí podporiť tieto personálne princípy založil v roku 1932 populárny časopis *Esprit* (*Duch*). Piliermi Mounierovho filozofického presvedčenia boli dve podstatné pochopenia: 1. človek má zostať sám sebou; 2. má cieľavedome pracovať na zlepšení sociálnych životných podmienok.

Inšpiratívnosť ruskej filozofie sa v prvej polovici 20. storočia odvíjala od existenčných otázok, nastolených a reflektovaných najmä v dielach ruských literátov druhej polovice 19. storočia, ktorí upozornili na typickú ruskú extrémnosť. Bezbrehá sloboda ruských románových hrdinov ich raz dvíhala nad ľudské možnosti k spirituálnemu apoftegmatickému maximalizmu (s cieľom vypovedať o sebe prostredníctvom obdivuhodných skutkov), a inokedy ich zasa znižovala do provizória duchovného minimalizmu a neveriteľnej ľudskej biedy a pasivity, od ktorých bolo blízko k beznádeji a individuálnej autodeštrukcii.

Zaujímavé je, že medzi týmito dvoma antinomickými etickými pólmi je u ruských personalistických filozofov aj miesto pre estetickú rovinu, ktorá upriamuje pozornosť na svetlo a skúsenosť viery. Svetlo fascinujúcim spôsobom osvecuje pravdu a viera povznáša nádej tých, ktorí hľadajú pravdu, až k vrcholnej heroickosti a sebažertve cez lásku.

Ruský mysliteľ Nikolaj Gavrilovič Černyševskij (1828-1889) vo svojom článku *Ruskij človek na rendez-vous* sa pokúsil vysvetliť osobitosť ruského charakteru, na známych postavách literárnej trilógie prozaika Ivana Alexandroviča Gončarova (1812-1891)¹ a tvrdil, že Rusi dokonca aj "(...) milujú viac v túžbe ako v skutočnosti" ([2], 6). Vysvetlenia týchto osobitostí sú, samozrejme, multipríčinné. Odvíjajú sa od nedoziernych priestorových možností a citlivého slovanského charakteru, ktorý je na jednej strane upriamený na ideál pravdy, dobra a krásy a na strane druhej zápasí v celej svojej histórii s realitou bezútešných krívd a nihilistických apatií. V medzipriestore týchto dvoch napätí je ešte akési zvláštne miesto, v ktorom sa kumuluje aj nevyjasnený vzťah ruského človeka k Západu. Tak, ako je ruské kresťanstvo oproti západnému ortodoxné, podobne aj filozofia nie je natoľko racionalistická, ale viac reflexívna, intuitívna a kontemplatívna.

Táto impostatívna partikularita spôsobila, že ruská filozofia je kritická vo svojich hodnoteniach scholastickej metafyziky, racionalizmu, pozitivizmu, kantovského ideálu o autonómii rozumu a aj radikálneho antropocentrizmu, ktorý na Západe vyústil do ničoty a kultúry smrti Boha a človeka.

Rusi (oproti západným európskym národom) rozvíjali vo svojej filozofii tzv. "*historické kresťanstvo*", čím chceli zdôrazniť, že Kristovo poslanstvo nemožno pochopiť ako nejakú "*abstraktnú teóriu*", ale iba ako "*živú tvár*". Každá osoba je živou, konkrétnou tvárou. Okrem literárnych stvárnení nemali Rusi nikdy toľko iných možností na sebarealizáciu a modernizáciu. Nezažili renesanciu, reformáciu, osvietenstvo, ktoré by sa dotklo širokých ľudových mas, a až na posledné desaťročie v 20. storočí nemali ani skúsenosť s liberálnym trhovým hospodárstvom. Tieto spomenuté fakty, pochopiteľne, ovplyvnili tzv. národnú povahu, ktorá si zachovala svoje typické črty až po naše dni. V. N. Losskij (1903-1958) v súvislosti s tým povedal: "*Človek nežije mimo svojej povahy, naopak dáva jej existenciu a zároveň ju presahuje, je to tzv. extasia.*" ([3], 52) Rusi sú opatrní a aj podozrievaví voči západnému mysleniu, nepriťahuje ich analýza a parciálnosť, ale syntéza a celosťnosť.

V centre záujmu ruských personalistických filozofov je antropológia, nie však radikálna, ale pozitívna, so svojím neopakovateľným úsilím chcieť "*porozumieť ľudskej*

¹ Máme tu na mysli trilógiu *Všedný príbeh*, *Oblomov*, *Strž*.

duši". Ideálom je človek, ktorý dosahuje "theosis", teda niekto, v kom prevláda duchovný princíp, kto kráča k plérome cez "kenosis" a "agape", ktoré predpokladajú otvorenosť v smere k "inému". Večná nostalgia po pravde, preexponovaná túžba po všeobjímajúcej harmónii a jednote tu rezonujú ako existenciálno-personálne ideály. Rusi nechcú byť hedonistami, ale hľadačmi pravdy a jednoty medzi svetom viditeľným a neviditeľným (porov.: Gn 1,1), rozumom a mystikou, zjavením Boha vo svete a hriešnym svetom ľudí, antropológiou a teológiou.

S ruským personalizmom sa spájajú mená takých filozofov, akými boli N. A. Berd'ajev, B. P. Vyšeslavcev, I. V. Ivanov, S. N. Bulgakov, S. L. Frank, G. P. Fedotov a ich mladší pokračovatelia V. Zeňkovskij, N. S. Arsenjev, V. N. Losskij, P. N. Evdokimov a ďalší. V ruskom personalizme sú zastúpené tri duchovné prúdy:

1. *filokalistický*, ktorý sporadicky pripomína evanjeliový ideál v praktickom živote;
2. *kozmodrický*, zaoberajúci sa objavom božských energií vo svete, ktoré pôsobia pri premene sveta (najlepšie je tento smer viditeľný v sofológii V. S. Soloviova a S. N. Bulgakova);

3. *antropocentrický* so širokým záberom dejinno-filozoficko-eschatologickým, ktorý sa koncentruje na aktivitu človeka a spoločnosti [4].

Kresťanstvo je v dielach ruských personalistických filozofov duchovnou cestou, ktorá privádza ľudí k pravej slobode. Táto sloboda však neznamená len výber alebo rozhodnutie sa pre dobro alebo zlo. V slobode sa vyjavuje aj absolútna hodnota autonómie človeka ako osoby. Osoba sa potom realizuje predovšetkým v objektívnom svete a identifikuje sa s absolútnymi hodnotami dejín. Tieto hodnoty robia celú osobu a jej morálku estetickou.

V našom texte sa sústredíme na filozofiu S. N. Bulgakova, významného exponenta ruskej filozofie na Západe.

1. Osoba v koncepcii S. N. Bulgakova. Ekonóm, filozof a teológ Sergej Nikolajevič Bulgakov (1871-1944) sa narodil v Livny (v Orelskej gubernii) 16. júna 1871 v rodine pravoslávneho kňaza. V detských rokoch prežil najprv čistú radosť z viery, ktorá ho po maturite priviedla aj do kňazského seminára a k štúdiu teológie. V treťom ročníku teologických štúdií prežil hlbokú krízu viery a začal sa zaujímať o marxistickú teóriu, o politickú ekonomiu a materialistickú filozofiu. Stal sa horlivým nadšencom socialistických ideí a sociálneho pokroku. Vo svojich dielach z tohto obdobia argumentoval skúsenosťami z praxe.

Ten istý skúsenostný argument ho neskôr, po dlhých rokoch mučivého pátrania po objektívnej pravde, priviedol k vytriezveniu zo socialistických ideí. Bulgakov pochopil, že marxizmus nedokáže dostatočne odpovedať na otázky súvisiace s hlbokými požiadavkami ľudskej duše. Toto pochopenie ho posunulo od obdivu ku kritike ideálnych predstáv socializmu a tzv. "teórie večného pokroku". K obratu v Bulgakovom živote prispeli významnou mierou aj myšlienky V. S. Soloviova (1853-1900) a tiež jeho osobné kontakty s filozofmi P. A. Florenským (1882-1937), ktorý upriamil jeho pozornosť na štúdium patristických diel, a s N. A. Berd'ajevom (1874-1948), ktorý ho cez hlbšiu analýzu sociálnych problémov priviedol ku kresťansko-humanistickému

zmysľaniu. Bulgakov vďaka týmto vplyvom nahradil sociálne ideály reálnymi postavami živých osobností svätých starcov a tradičných ruských duchovných.

S. Bulgakov pochopil, že kresťanstvo jedine prostredníctvom Krista prebúda personálnosť v človeku. V tejto uvedomelej personálnosti potom osoba nahliada objektívnosť vnútornej dokonalosti a nachádza cestu k jej dosiahnutiu. Zvlášť zaujímavé je jeho filozofické dielo *Nezapadajúce svetlo*, ktoré vyšlo v roku 1917 v Moskve. Na pozadí filozofických reflexií o človeku, svete, prírode, náboženstve, viere, morálke a citoch (cez diela Platóna, Aristotela, Plotina, Filona Alexandrijského, cez učenie cirkevných Otcov Bazila Veľkého, Gregora Nysského, Dionýza Areopagitu, Maxima Vyznávača, Jána Damaškého, ale aj diela Gregora Palamasa, Jána Dunsca Scota, Majstra Eckharta, M. Kuzánskeho, B. Pascala, I. Kanta, G. W. F. Hegla, K. Marxa, F. M. F. M. Dostojevského, V. S. Solovieva a P. A. Florenského) sa Bulgakov v tomto svojom diele rozhovorí o vlastnej komplikovanej životnej ceste a o intuitívnych tušeniach budúcnosti. Štýl tohto diela je nabitý originálnymi výrazovými prvkami. Je to lyrika, miestami obohatená fantáziou, ale aj strohou vedeckosťou a hlbokou intuíciou. Bulgakov doslova píše: "*Niet života, niet smrti, je iba večnosť, nehybné dnes.*" ([5], 14) V tomto filozofickom diele sú navyše silne prítomné aj eschatologické motívy a prekvapivý optimizmus: "*Cieľ histórie vedie za históriu, k životu budúceho veku a cieľ sveta vedie za svet, k novej zemi a k novému nebu. Len v kráľovstve slávy, keď sa skončí čas, sa zrealizuje vo svojej plnosti cieľ sveta, preto je všetko terajšie zmietané akoby v pôrodných bolestiach.*" ([5], 351)

Bulgakovovu filozofiu možno právom nazvať "*encyklopedickou duchovnou kultúrou strieborného veku, a to nielen pre jeho erudovanosť a hĺbku mysle, ale aj pre svojrázny intelektuálny temperament, ktorý mu nedovolil uzamknúť sa v kabinetných štúdiách, aby tak uzavrel tok svojich myšlienok do logických a morálnych zavŕšení a do existenciálnych východísk.*" ([6], 14) Schopnosť urobiť z vlastného života filozofický argument a praktické východisko z neho vyformovali dialogickú osobnosť a typického buditeľa ducha, po ktorých bolo smädné tragické 20. storočie. Bulgakov tvrdil, že povinnosťou každého človeka je postihnúť večnú pravdu cez prizmu súčasnosti. Táto pravda dá potom zmysel jeho vlastnej tvorivosti, vyjaví a uskutoční v rozumnom videní autentické náboženské čítanie a sublimuje jeho osobný život podľa duchovnej tradície.

Dať zmysel životu podľa Ducha znamená podľa Bulgakova: vypracovať nový pohľad a nový náboženský systém filozofie, v ktorej centre by bolo svetlo, ktoré nezapadá.

Bulgakov sa vo svojej filozofii usiloval o syntézu vedy, filozofie a náboženstva, a to z pohľadu všejednoty a učenia o Bohu, človeku a svete. Aktivita človeka je najlepšie viditeľná v láske, pretože láska má aktívny charakter. Láska zjednocuje a je aj predpokladom kvalitatívneho stretnutia, v ktorom sa stretá nebo so zemou, Boh s človekom, človek s človekom.

Človek je v Bulgakovovej koncepcii osobou, ktorá v sebe nosí obraz Boží, ale človek ako taký bol sformovaný z prachu zeme, zo spoločnej tvárnej matérie. Sám Boh do neho vdýchol život, a tým vydil jeho podstatu: "*Človek je súčasne tvárou aj netvárou, absolútny v relatívnom a relatívny v absolútnom. Je živou antinómiou, nezmieriteľnou dvojakosťou, stelesneným protirečením. V tejto antinómii nachádza v hĺbine svojho*

vedomia zvýraznenie svojej skutočnej podstaty. Ako obraz Boží má v sebe formálne niečo z božskej podstaty 'in potentia' a v tejto sile je uspôsobený na to, aby sa mohol stať podobným Bohu. Ani človečenstvo Boha, ani deifikácia človeka by neboli možné, keby človek v sebe nenosil obraz a podobu Božiu." ([5], 242-243)

Ľudský živor je podľa Bulgakova práve vďaka "schopnosti milovať" tvorivý. V tejto prirodzenej kreatívnosti je aj história tvorivá. "Umenie stojí hierarchicky vyššie ako ekonómia, pretože jeho oblasť sa nachádza akoby na hranici dvoch svetov, vidí krásu a vyjavuje ju svetu. Umelec necíti v sebe nemohúcnosť, ale naopak, okridlenosť." ([5], 318)

Cez umenie môže človek zvečniť súčasné a vnímať videné vo svetle večnosti. Krása je prvým umením, vyjadruje niečo z neviditeľnej hlbiny. Čím viac sa ponoríme do hĺbky toho, čo je krásne, tým viac cítime tóny, rytmus, vlny krásna, synergii s inými. Krása má v sebe silu (energiu) a presvedčivosť (svedectvo pravdy). Sila umenia podľa Bulgakova nie je v tom, že "... v ňom vládne krásu, ale v tom, že vo svojich umeleckých symboloch vlastní kľúč, ktorým možno otvoriť hĺbinu" ([5], 318).

Pravdivé a skutočné umenie nikdy nie je a ani nemôže zostať uzatvorené samo v sebe. Naopak, pravé umenie pozýva človeka k životu a kráse a v tom istom čase život a krásu aj prorocky zviditeľňuje. Umenie nemôže mať samospokojujúci význam, pretože je cestou ku kráse, ktorá je eticky namáhavá. Vitálnosť umenia spočíva v pozdvíhnutí sa od reálneho k ideálnemu. V tomto zmysle je umenie symbolom, pozvaním, obetou, veľkým gestom pre človeka. Prostredníctvom umenia a tvorivosti rozoznáva človek svoju konečnosť a relativitu a zároveň je nútený vnímať vlastné túžby po nekonečnosti a nesmrteľnosti. Osoba potrebuje k svojej tvorivosti duchovnú triezvosť a sebaopoznanie. V tejto triezvej duchovnosti môže racionálny človek spoznať, že je tajomstvom pre seba samého aj pre druhých, to znamená, bytím hypostatickým, tvárou a osobnosťou, ktorá je pre ľudské oko nepostihnuteľnou hĺbinou.

Keď Bulgakov tvrdí, že človek je ako Boh, chce tým poukázať na to, že človek presahuje svet. V tomto zmysle môže žiť ako slobodný vo svete a slobodný od sveta. Dokonca môže aj transcendovať sám seba tým, že sa nám predstaví vo svojej jedinečnej autentickosti. Sloboda sa v súvislosti s ľudskou osobou javí ako spoločný základ tvorivého dejinného procesu. Tvárna tvorivosť, ktorá sa prejavuje v aktuálnom zvýraznení tvárnej slobody, nie je však tvorivosťou z ničoho, ale je to tvorivé "nič" z božského "čo", ktoré je pleromatickou plnosťou. Inými slovami, ľudská sloboda má relatívny charakter, keďže osudy sveta a človeka upravujú Boží úmysel. A hoci je ľudská sloboda zviazaná s modálnosťou sveta, svet je vo svojom konečnom výsledku usmerňovaný Bohom.

Predstavy Bulgakova o syntéze vedy, filozofie a teológie boli a sú krokom dopredu na ceste k univerzálnej jednote, ktorú sice nemôžeme na zemi dosiahnuť v plnosti, ale pre kresťanskú filozofiu zostáva naďalej dôležitou úlohou a dynamickou aspiráciou. Zo všetkého, čo Bulgakov napísal, dýcha serióznosť a odráža sa jas vnútorného svetla, ktorý má nesmierny význam pre ruské poznanie. Bulgakov prežil svoju životnú drámu autenticky a čestne. Poznal čistou radosť z viery, ale aj náboženskú krízu, ľudské sklamanie, aby tak lepšie spoznal milosť, ktorá dáva silu životu.

Berd'ajev o ňom napísal: "*V tvári Bulgakova akoby ruská inteligencia narážala na svoju ateistickú a materialistickú minulosť a odtiaľ sa potom posúvala k náboženskému poznaniu a kresťanstvu. Je to proces veľkého prehĺbenia.*" ([7], 364) Čosi podobné v súvislosti s minulosťou a posunom k aktuálnym syntézam myslenia možno povedať aj o filozofii na počiatku 21. storočia. Filozofia ako celok totiž čaká na svoje nové duchovné prehĺbenie.

2. Moderný morálny nihilizmus a východiská na podklade Bulgakovových myšlienok. Nihilistické hypostazovanie ľudského "ja" sa v 19. a v 20. storočí stalo najmä v západnej filozofii podobou moderného prístupu k bytiu (F. Nietzsche, M. Heidegger, K. Jaspers). Poukázanie na úzkosť a na priepastnosť ničoty v človeku malo a má svoj dvojaký význam: a) **pozitívny** v tom, že cez skúsenosť ničoty sa v nás môže prebudiť a oslobodiť autentické bytie (podľa F. Nietzscheho je to popretie pravého sveta, aby vynikol silný duch a silná vôľa, a podľa K. Jaspersa je to uvoľnenosť pre autenticitu); b) **negatívny** v tom zmysle, že bytie je ničotou ohrozované a môže dokonca vyústiť až do tupej ľahostajnosti voči sebe samému, iným a svetu (podľa J. Patočku ničota vedie k odcudzenosti a podľa L. Hejdánka až k vrcholnému zabudnutiu na nihilizmus samotný).

V postmodernej moderne negatívnosť nihilizmu vrcholí a stretávame sa s ňou najmä prostredníctvom najrozmanitejších foriem vzájomnej vzťahovej odcudzenosti v rodinách, na pracoviskách, v spoločnosti, čím sa uvoľňuje obrovský priestor pre individualizmus. Človek zabúda na vlastnú hodnotu a hodnotu iných (ospravedľuje eutanáziu, abort, krádeže), nekladie si otázky o tajomstve bytia ani o zmysle života a sveta ako celku (vlastný život aj svet, ktorý ho obklopuje, je mu ľahostajný). Moderný človek si užíva, kým môže, a nemyslí na to, čo sa môže stať v dôsledku neporiadku v sebe samom (obezita, aids, drogy, psychické poruchy), cestuje, ale nie ako pútnik, ktorý myslí na to, že zem je pre neho samého a iných darom, ale ako cudzí turista bez osobného vzťahu k zemi nikoho, nevie žasnúť nad videným, pretože hľadá rýchlo a povrchné. V unáhľenosti nevidí podstatu, konzumuje a nedbá na harmóniu tela a duše, a aj preto stále častejšie vyhľadáva psychológov a psychiatrov. Prehnaný kult tela na úkor požiadaviek ducha, napätie medzi vierou a vedou, medzi biologickou a kultúrnou evolúciou, mylné pokladanie rozumu, vedy, vlastnej vôle a slobody za absolútne hodnoty napokon vrcholia v tom, že človek sa správa tak, akoby bol Stvoriteľom, a nie stvorením. Móda, konzum, reklama, nie však rozum a srdce, mu diktujú pravidlá správania.

Sergej Bulgakov a ruská personalistická filozofia všeobecne podčiarkujú tajomstvo osoby, jej hodnotu a celosť, povinnosť altruizmu, prekročenie vlastného "ja" a vlastného tela, otvorenú konfrontáciu a dialóg, tolerantné chápanie inakosti, solidarnosť na princípe agapickej lásky, ktorá vie, že tvár iného je Kristovou tvárou, kenosis pozdvihnutím a smrť prechodom do nového života v plnosti. Bulgakovovým nadčasovým odkazom je pravda o našej komplexnosti, ale aj rozdelení, zraniteľnosti a konečnosti v čase, ktoré sú prípravou na nekonečnú večnosť. Človek rozhoduje, pokiaľ žije, o vlastnom bytí a nebytí, o tom, či bude žiť v tme, alebo vo svetle, v slobode, alebo v otroctve, v tvorivej aktivite, alebo v pasivite, v láske, alebo v nenávisti. Ľudia by mali vedieť, že spravodlivosť je mierou ľudskosti, ale láska im

môže dať krídla, ktoré ich potom pozdvihnú nad zem a nad čas. Ľudský život môže byť drámou s tragickým koncom, ale aj víťaznou oslavou dobra, lásky, spravodlivosti. To je jediná cesta k plnosti bytia.

Život, filozofia, teológia, umenie, kultúra si zachovali v ruskom prostredí rýdzu autentickosť vďaka tomu, že v ich obsahu dominovala snaha pochopiť dušu človeka, ktorý sa namáha vo vlastnom bytí, aby pochopil, čo je podstatné. V týchto dispozíciách je zakotvená dimenziálna hĺbka a aktuálnosť ich hypostatizujúcej filozofie, ktorá poukazuje na to, že osoba je síce tajomná, ale tvár človeka je tvárna. V obraze sa môžu zaskvieť farby, ak urobíme všetko preto, aby svetlo cez otvorený intelekt zažiarilo v dobrom srdci.

LITERATÚRA

- [1] SKOVORODA, H. S.: *Tvory v dvoch tomach*. II. Kiev 1961.
- [2] ČERNYŠEVSKIJ, N. G.: "Ruskij človek na rendez-vous". In: ŠESTAKOV, V.: *Ruskij eros*. (Vstupiteľnaja staťja). Moskva, Progress 1991.
- [3] LOSSKIJ, V. N.: *Essai sur la théologie de l'Eglise d'Orient*. Paris 1944.
- [4] BERĎAJEV, N.: *L'idée russe. Problèmes essentiels de la pensée russe au XIX et au XX siècle*. Tours-Paris 1969.
- [5] BULGAKOV, S. N.: *Svet nevečernyj*. Moskva, Respublika 1994.
- [6] DOBROCHOTOV, A. L., NEVOLIN, S. B., FILONOV, L. G.: *Russkie filozofii*. Moskva, Knižnaja palata 1993.
- [7] BERĎAJEV, N. A.: "Vozroždenie pravoslavia (o S. Bulgakov)" /N. A. BERĎAJEV o ruskoj filozofii, č. 2, Sverdlovsk 1991, s. 193-194, cf. K. DOLGOV, Iskateľ religioznogo edinstva žizni. In: S. N. BULGAKOV: *Svet nevečernyj*.

Helena Hrehová
Katedra filozofie FH TU
Hornopotočná 23
918 54 Trnava
SR